

See keeruline lihtne metafoor?

Asta Õim

Eurokeele seminar 6.11.2012

# Emakeeleõpetus hämmingus (KK, 10, 2012)

Mati Hint:

- (1) Eesti emakeeleõpetus vajab tõsist tuulutamist,
- (2) esmatähtsaks peetakse ortograafiamuutuste drilli ja riigieksamiks valmistumist,
- (3) puudub metafoori ja keele metafoorilisuse käsitlus.

Miks on metafoor nii tähtis?

# Üldisi lähtekohti

- keel ei ole tunnetusest eraldiseisev süsteem
  - metafoor ei ole poeetiline kaunistus, isoleeritud konstruktsioon, vaid tunnetusmeetod
  - metafooride abil saab luua uusi tähendusi
  - tähendusülekanDED on kõige rangemate teaduslike mudelite aluseks
- metafoorid tekivad erinevate mõistevaldkondade suhestamisel
  - metafooride süsteem on osalt universaalne, osalt kultuurispetsiifiline
  - metafoorsed keelendid muutuvad ajas

# METAFOORNE KEELEND ON IGAPÄEVANE ja MUGAV

**tavaliselt ei taju:** *siilikübar, harksaba, tere, pane tuli põlema (vrd pane ennast põlema)*

**tajume ja mõistame:** *tädi, elevant, uss, kommionu, näpuga näitama, keelt peksma*

**tajume, kuid ei mõista:** *nagu valdas (valdas 'kaevuvinn, koormapuu'), üllmüts (hüll 'tobu'); nagu parsil kuivatatud, nagu lõhnast võetud 'kõhn'*

Kujundlikud keelendid kaovad ja tekivad juurde vastavalt sellele, kuidas muutub meie elu, kuid **metafoorimudelid ja keele reeglipärasused püsivad.**

Keeleloomevõime ja uued metafoorid: *tädi Maali, Vene karu*

# MILLES SEISNEB SÕNAVARA REEGLIPÄRASUS?

## I LÕPUTU JA MUUTUV HULK MÕISTEID – PIIRATUD ARV KEELENDEID

*Must* a) musta värvi, b) määratud -> (c) süüga koormatud, häbiväärne: *must südametunnistus, mustad sepitsused, intriigid, teod, musta minevikuga* -> (d) nõidusega seotud *must maagia, posijad on mustade jõududega ühenduses*

*Vagu* (künnivagu) -> (a) seljavagu (b) sügavad vaod näos -> (c) ajab esimestst vagu hariduspõllul -> (d) hoiab end vaos, läks vaost välja

# MILLES SEISNEB SÕNAVARA REEGLIPÄRASUS?

## II ÜKS MÕISTE – SUUR HULK KEELENDUSI

*pea – nupp, latv, kupar, pööning, katus*

*mõtlemata – pead murdma, ajusid liigutama, ajusid/pead tööle  
panema, ajusid ragistama/vaevama/pingutama*

*mõte – aade 'ülev mõte', mõttevälgatus, mõttekild, uid  
'uitmõte', mõttepudemed*

Kogemuste/arusaamade hulk <-> keelendamise täpsus

# MILLES SEISNEB SÕNAVARA REEGLIPÄRASUS? III KUJUNDID TEKIVAD REEGLIPÄRASELT

INIMENE ON LOOM: *suur nagu hobune, must nagu põrsas, lammas, hunt lambanahas, uss, soojendab ussi põues, eesel*

INIMENE ON TAIM: *paljas nagu porgand, (olin õhtuks) päris kapsas, küll on juurikas*

INIMENE ON KEHAOSA: *tarkpea, maiasmokk, parem käsi*

ELU ON TEEKOND: *elutee, elurada, eluvanker, elu läks kraavi*

VAIDLUS ON SÕDA: *sõnasõda, jäi vaidluses alla, andsid lahingu*

AEG ON RAHA: *säästa aega, raiskab aega, hoiab aega kokku, kulutab asjatult aega*

# Õnnestunud või ebaõnnestunud metafoor?

*IRLi majandusminister Juhan Parts kannab kahte mütsi.*

(Postimees 29.09.2012)

(1) INIMENE ON RÕIVAESE (*kehkepüks, sinikiiver, unimüts, jookseb iga seeliku järel, kampsunid*)

Müts on eestlase arusaamises tähtis rõivaese: (2) ARUKUS, VÄÄRIKUS, AU ON MÜTS

*Müts on mehe au.*

*Parem püksata kui mütsata.*

*Müts pään, hea sõna suun, siis saad läbi maailma.*

*Kas lähed kingega või pasteldega, aga ää mütsita mine.*

*Ära mine, jääd mütsist ilma. 'jääd olulisest ilma'*

*Soe müts peas*

*Kaks mütsi peas* (1) jooanud, (2) mitte täie mõistusega



Õnnestunud või ebaõnnestunud metafoor?

betoon

EHITIS ON EHITUSMATERJAL?

*panustatakse, pannakse **betooni***

*Raha tuleks **betooni** asemel teadusesse ja innovatsiooni panna.*

*Uus riigieelarve panustab rohkem inimestesse kui **betooni**.*

*Soome ja karjala loitsudes manatakse **kivisse***

*haigusi, deemoneid ja muid kurje vaime. ... uskumus, et nõid  
võib inimesi **kivisse** sulgeda.*

Õnnestunud või ebaõnnestunud metafoor?

paneb, lükkab tanki

TRANSPORDIVAHEND ON (massiivsuse tõttu) OHTLIK  
HÄDAS OLEMINE ON millegi SEES (*purgis, pigis*), PEAL/OTSAS (*portsu otsas*),  
VAHEL (*haamri ja alasi vahel*), ALL (*nagu konn äkke all*) OLEMINE

*Parts pani Liive tanki* (Äripäev 27.09.2012)

*Linnaosavanem Karin Tammemägi lükati tanki* (Kesknädal  
07.09.2011)

**toob ohvriks, lükkab/söödab ette** 'mingi tagamõttega midagi v. kedagi  
kellelegi ette tooma v. välja pakkuma *Kaval valitseja oskab ette sööta*  
*vaenlase, kelle vastu suunduks rahva viha.*

Õnnestunud või ebaõnnestunud metafoor?

## Tank ja teerull

### tankiga üle sõitma

*Lauljatar* sõnul oli mees salvestusel üleolev ning lubas neiust vajadusel kas või „*tankiga üle sõita*“ (ÕL 07.12.2011) > **neiu**

**pihuks ja põrmuks teha ~ põrmu tallata**

*Inimeste soovidest pole võimalik tankiga üle sõita* (PM 11.05.2007) > **mööda vaadata, inimeste soove pole võimalik ignoreerida ~ arvestamata jätta**

[kellestki] *nagu teerulliga* üle sõitma 'kellegi suhtes väga hoolimatult käituma'.

Õnnestunud või ebaõnnestunud metafoor?

## Käpikud, kindad ja nukud

*Vaidlus, kas ta [Ivanišvili] on venelaste käpik või mitte, polegi mõnes mõttes nii oluline (PM 02.10.2012).*

**käpik** 'labakinnas' (vrd *Vähid olid suured kui labakindad. Loll kui labakinnas.*)

**käpiknukk** 'nukk, mida saab sellesse pistetud käe v. sõrmede abil liigutada ning liikuma panna': *käpikhunt, käpikorav*

**hüpiknukk** 'liigendnukk, niidist tõmmatav nukk' -> 'iseseisvusetu, teiste poolt juhitud, teiste tahet täitev isik' **marionett, mängukann**

Õnnestunud või ebaõnnestunud metafoor?

## **pooletööbine riik**

**pool** 'üks kahendik tervikust, kogusest, mahust' (*pooletööbine pudel* >  
*pooletööbised püksid*)

*pooletööbine inimene* poole ~ napi ~ vähese ~ kerge aruga,  
kohtlane, poolemeelne, pole täit ~ selget aru peas

*Rahvusvahelise õiguse kiuste ilmus Euroopa kaardile*  
*pooletööbine riik* (EPL 18.02.2008) > **riik, mis ei andnud riigi**  
**mõõtu välja**

*Mahukas universaal ja pooletööbine maastur* (EPL 09.11.2006) >  
**selle varju jääv** maastur

*Pooletööbised vanadekodud* (EE.ee 07.06.2006) > **ajast ja arust**  
vanadekodud

*Lihtsalt pooletööbine seisukoht* > **sõge seisukoht.**

Õnnestunud või ebaõnnestunud metafoor?

## **madalam kui muru**

muru '**madal**ana hoitav taimkate' (*muru alla panema* 'matma') > madal >  
alandlik

*Moraal on meestel ilmselt madalam kui muru* > **moraali pole  
ollagi.**

*Hindki* võib olla madalam kui muru > **väga madal.**

*Vahel on võidu hind kõrge, võit* aga madalam kui muru >  
**tühine.**

Õnnestunud või ebaõnnestunud metafoor?

## uus hingamine

*Uus hingamine kutseõppes* (Õpetajate Leht 10.06.2011) > kutseõppes  
(puhuvad) **uued tuuled**

*Maasikakastide "uus hingamine"* (Maaleht 11.06.2010) >  
**taaskasutus**

*Vana uus hingamine* (saartemaal.ee 07.10.2009) > taaskasutatud vana  
*Sillamäe uus hingamine* (pohjarannik.ee 14.08.2011) > ärkas uuele  
**elule**

*Autospordi uus hingamine* (PM 29.10.2011) > autosport sai **uue**  
**hoo** sisse

Õnnestunud või ebaõnnestunud metafoor?

**tühi nagu kõrbemaastik**

(maastik - horisontaalne pind)

paljas nagu põlveots ~ pealuu ~ peo ~ vasika nina

**\*kõht on tühi nagu kõrbemaastik\***

(kõht – mahuti; vrd **pani pauna**)

kõht on tühi **nagu lõõts ~ kell ~ kõlgus ~ sandi kott ~  
munakoor**



# Algkooli emakeeleõpetus hämmingus

I klass – selgita, kuidas sa saad aru lausest *nüüd on tal vesi ahjus*

II klass – kuidas saad sina aru ütlusest *võta näpust*

III klass – jäta meelde *kõht on tühi nagu kõrbemaastik\**

III klass (töövihiku ülesanne) – kasuta järgmisi kõnekäände lausetes

*ei näe sõrmegi suhu pista*

*hambaid varna panema*

*võta jalad selga*

*kõrva taha panema*

*jalgu seinale panema*